

zenlenmesi, idarî ve adlî yapıların, din ve vicdan hürriyetinin belirli esaslara bağlanması yanında toplumsal dayanışma bilincinin geliştirilmesi de amaçlanmıştır. Hz. Peygamber'in hicretin 5. senesinde (626-27) baş gösteren kıtlık üzerine kendisini hicret etmeye mecbur bırakan Mekkeliler'in yardım isteğine olumlu cevap vermesi (a.g.e., I, 274) İslâm'da tesânüdün insanî boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.

Fıkıh eserlerinde, gerek akrabalar gerekse müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eden âyetlerden hareketle muhtaç durumda olanlara yardım etmenin öncelikle yakınlarının görevi olduğu belirtilir. Hanefîler'e göre aradaki din farkı bile akrabaların bu yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Yardımlaşma ve dayanışmada gönüllü davranma esastır, ancak bakım yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınan akraba aleyhine dava açılabilir. Kaynaklarda akrabalarla ilgili dayanışmanın çerçevesi oldukça geniş tutulmuştur. Ancak muhtaç kimse bu çerçeveye giremeyecek kadar kimsesiz ve himayesiz ise bu durumda büyük aile olan toplum devreye girer ve muhtacı destekleme görevi ona düşer; bazan toplum adına bu görevi devlet yerine getirir. Devlet görevini ihmal ederse muhtaç durumda olana yargı aracılığıyla hakkını alma yolu açıktır (M. Ebû Zehre, s. 69-74; M. Receb Beyyûmî, II, 1154-1163). Fârâbî bazı siyaset bilimcilerinin, devlet gelirlerinden bir kısmını ihtiyaç sahibi ve düşkün kesimlerle çalışma gücü bulunmayanların bakımına ayırmak gerektiği düşüncesinde olduklarını ifade eder (*Fuşûl münteze'a*, s. 76). Zekât, kurban, sadaka-i fitir, fidye, kefare, nezir, karz gibi konulara ve kardeşlik, yardımlaşma, paylaşmaya dair âyet ve hadisler İslâm kültüründe tesânüdün kurumlaşmasında önemli ölçüde etkili olmuştur (M. Ebû Zehre, s. 97-101; Kemâl Bû Zeyd, III, 1204-1206). Meselâ yemini bozmak, ihramda iken avlanma yasağına uymamak, kasten ramazan orucunu bozmak gibi bazı suçlar için konulan kefaretlere (el-Bakara 2/184, 196; el-Mâide 5/89; el-Mücâdile 58/3-4), bir yandan cezalandırma amacı taşıırken diğer yandan yoksul ve düşkünlere maddî destek sağlama hedefine hizmet etmektedir. Ayrıca İslâm'ın dört temel ibadeti olan namaz, oruç, zekât ve hacca da toplumsal iletişimi ve dayanışmayı geliştirici etkileri vardır. İlkini bizzat Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği, daha sonraki dönemlerde çok genişleyen vakıflar İslâm medeniyetinde tesânüd ilkesinin hayata

geçirildiği en önemli kurumlardır. Menfaati halka tahsis edilen vakıf eserleri, insanların onurunu zedelemeyen ihtiyaçlarının karşılanıp sıkıntılarının giderilmesi gibi büyük yararları yanında dolaylı olarak sosyal barışın korunup desteklenmesine de önemli katkı sağlamaktadır.

İslâm âlimleri insanın sosyal varlık oluşunu onun kendi kendine yetersizliğinin, dolayısıyla dayanışmaya ihtiyacının zorunlu sonucu olarak görmüşlerdir. Konuyu felsefi açıdan ele alan ilk müslüman düşünürlerden Fârâbî, insanın kendi varlığını sürdürebilmesi ve insanî yetkinliğini kazanabilmesi için gerekli olan şartları elde edebilmesinin diğer insanlarla bir arada dayanışma içinde yaşamasına bağlı olduğunu, yeryüzünde toplumların meydana gelmesinin temelinde bu zorunluluğun bulunduğunu belirtir. Fârâbî, bu açıdan toplumsal dayanışmayı -hadiste görüldüğü gibi- bir bedeninin organları arasındaki ilişkiye benzetir (*Ârâ'ü ehli'l-medîneti'l-fâzıla*, s. 117-119). Bu temel fikir İslâm düşünür ve âlimleri arasında ortak bir kabul haline gelmiştir. Meselâ Râgıb el-İsfahânî de yalnız başına yaşayan insanın en basit ihtiyaçlarını bile gideremeyeceğini, bu sebeple insanların yardımlaşma ve dayanışmaya muhtaç olduklarını ifade ederek eski siyaset kültüründeki, "İnsan tabiatı gereği medenî bir varlıktır" sözüyle Resûl-i Ekrem'in müminler topluluğunu tuğlaları birbirini tutan binaya, yine müslümanlar arasındaki sevgi, merhamet bağlarını biri hastalandığında diğerleri de acı hissedilen organlar arasındaki güçlü ilişkiye benzeten hadislerinin bu gerçeği dile getirdiğini kaydeder (*ez-Zerî'a*, s. 374). İbn Haldûn aynı sebeplerle insanın toplumsal bir varlık olarak yaratıldığını, dayanışma ve yardımlaşmaya ihtiyacı bulunduğunu söyler (*Muqaddime*, s. 42-43). Aynı düşünür, ülfetin önemiyle ilgili âyeti (el-Enfâl 8/63) açıklarken kalplerin değersiz heveslere ve dünyaya kapılması durumunda bunun benlik çekişmeleri doğuracağını ve ihtilâfları arttıracığını, buna karşılık kalplerin dünya heveslerinden vazgeçip Allah'a yönelmesi ve O'na teslim olması halinde benlik davalarının ortadan kalkıp yardımlaşma ve dayanışmanın yayılacağını belirtir (a.g.e., s. 157).

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, "avn", "nfk", "snd" md.leri; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "avn", "snd" md.leri; *Müsned*, IV, 270; V, 100; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1412/1992, XII, 709-715; Fârâbî, *Fuşûl münteze'a fi 'ilmi'l-ahlâk* (nşr. Fevzi Mitrî Neccâr), Beyrut 1971, s. 76; a.m.f.,

Ârâ'ü ehli'l-medîneti'l-fâzıla (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1985, s. 117-119; Mâverî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Beyrut 1398/1978, s. 149-150; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 374; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 157, 158; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1411/1990, XXXII, 108-109; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'* (nşr. M. Abdülhamîd en-Nümeysî), Beyrut 1420/1999, I, 69; İbn Haldûn, *Muqaddime*, Beyrut 1402/1982, s. 42-43, 157; Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6163-6164; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 196, 274; Ömer Ahmed Abdürrahîm, "et-Tekâfülü'l-ictimâ'î fi'l-İslâm", *Müşkilâtü'l-müctema'i'l-İslâmî el-Mu'âşır*, Kahire 1393/1973, s. 259-264; M. Ebû Zehre, *et-Tekâfülü'l-ictimâ'î fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 69-74, 97-101; M. Receb el-Beyyûmî, "et-Tekâfülü'l-ictimâ'î fi'l-İslâm", *Kitâbü'l-Mü'temeri's-sânî 'aşer li-mecma'i'l-buhûsi'l-İslâmiyye*, Kahire 1423/2002, II, 1151-1168; Kemâl Bû Zeyd, "et-Tekâfülü'l-ictimâ'î fi'l-İslâm", a.e., III, 1169-1210.

OSMAN DEMİR

TESBİH

(التسبيح)

Allah'ın

noksan sıfatlardan münezzeh ve yüce olduğuna inanıp bunu sözleri ve davranışlarıyla belirtme anlamında terim.

Sözlükte "suda hızla yüzüp mesafe almak" mânasındaki **sebh** (**sibâha**) kökünden türeyen **tesbîh**, terim olarak Cenâb-ı Hak'ı ulûhiyetle bağdaşmayan her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih etmeyi ifade eder. Aynı kökten **sübhâne** kelimesine lafza-i celâlin eklenmesiyle oluşturulan **sübhânellah** terimi tesbihle aynı anlama gelir. Her iki terim de Allah'tan başkasına nisbet edilemez. Kur'an-ı Kerim'de seksen dokuz yerde geçen "sebh" kavramı ikisi Mekki, beşi Medenî yedi sürenin (İsrâ, Hadîd, Haşr, Saf, Cum'a, Tegâbün, A'lâ) başında farklı şekillerde yer alır. Bu sürelerden Mekke'de nâzil olan İsrâ ve A'lâ dışındakiler "Müsebbihât" diye anılır. Söz konusu sürelerde ilk âyetlerin muhtevası tesbih ve tenzih kavramlarının âdeti birer gerekçesi niteliğindedir. Râgıb el-İsfahânî, tesbihin terim anlamının kelimenin kökündeki "hızlı biçimde yüzme" mânasıyla alakalı olduğuna dikkat çekerek bu kavrama "kulun Allah'a ibadet etme niyetiyle her türlü kötülükten hızla uzaklaşması" anlamı verir (*el-Müfredât*, "sbh" md.). Buradan hareketle tesbihe "insanın sürekli biçimde ilâhî kontrol altında bulunduğunu bilmesi, daima iyi ve yararlı işler yapmaya çalışması" şeklinde daha kapsamlı bir içerik belirlemek mümkündür.

TESBİH

Birçok âyette evrenin ve ondaki her şeyin, meleklerin, dağların, taşların, kuşların, yıldızların, hayvanların, gök gürültüsünün ... Allah'ı tesbih ettiği, ancak insanların bunu tam anlayamadıkları ifade edilir (meselâ bk. er-Ra'd 13/13; el-İsrâ 17/44; el-Hac 22/18; en-Nûr 24/41; er-Rahmân 55/6; el-Haşr 59/24). Bu âyetlerin tefsiri bağlamında İslâm düşünürleriyle İslâm âlimleri dikkat çekici açıklamalar yapmıştır. Ya'kûb b. İshak el-Kindî, âyetlerdeki tesbihin sözü edilen varlıkların tabiatın işleyişi için kendilerine verilen görevi yerine getirmeleri şeklinde anlamıştır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kindî'ye benzer şekilde naslarda bütün varlıklara nisbet edilen secde ve tesbih ifadelerinin onların yaratılış ve işleyişindeki mükemmelliğin Allah'ın birliğine delâlet etmesi mânasına geldiğini belirtmiş, ayrıca söz konusu âyetlerde yer alan, "Siz onların tesbihini anlayamazsınız" beyanına dayanarak nesnelere kendilerine has bir çerçeve içinde tesbihte bulunabileceğini söylemiştir. Râgıb el-İsfahânî de Mâtürîdî'nin bu yorumları paralelinde açıklamalar yapmıştır (*el-Müfredât*, "sbh" md.).

Tesbih kavramı hadislerde geniş biçimde yer alır. Wensinck'in *el-Mu'cem*'inde bu kavrama dokuz sütun hacminde bir yer ayrılmıştır (II, 390-395). Bu rivayetlerin incelenmesinden tesbihin asıl anlamı yanında zikir, dua ve hamd gibi mânalara geldiği ve nâfile namaz yerine de kullanıldığı anlaşılır. Tesbih hadislerde istiğfar, tekbir, tehlîl ve takdisle birlikte geçmektedir. Birçok rivayette görülen "sübha" kelimesi de tesbihle eş anlamlıdır. "Sübbûhun kuddûs" (her türlü ayıp ve kusurdan arınmış) kelimeleri Resûl-i Ekrem'in rûkû esnasındaki tesbihatı arasında zikredilmiştir (*Müsned*, VI, 35, 94; Müslim, "Şalât", 223). Hadislerde namazdan sonra otuz üç defa tekrarlanması tavsiye edilen tesbih, tahmîd ve tekbirlere de yer verilmiş (*Müsned*, V, 196; Buhârî, "Ezân", 155, "Da'avât", 17; Müslim, "Mesâcid", 142, 144-146, "Zikir", 80), ayrıca söz konusu lafızlarla on defa, 100 defa tesbihte bulunulması öğütlenmiştir. Namazlarda iftitah tekbirinden sonra okunan Sübhâneke ile rûkû ve secdedeki tesbihler de *el-Mu'cem*'de yer alan çeşitli rivayetlerde görülmektedir.

Gerek namazların sonunda gerek başka münasebetlerle yapılan tesbih ve zikirlerin tesbih taneleri vb. şeylerle sayılması Asr-ı saâdet'te ve ašhap döneminde pek hoş karşılanmamış, bunun yerine parmakla sayılması tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber, hurma çekirdeği veya çakıl taşıyla tesbih ve zikirlerini sayan kadınlara bunu

yapmaktansa, "Yaratıkları sayısınca Allah'ı yüceltir, tenzih ederim" demelerini öğütlemiştir (Tirmizî, "Da'avât", 103), bir defasında, "Ey kadınlar topluluğu! Tesbihlerinizi hesabını parmaklarınızla tutun, çünkü âhirette onlar da sorguya çekilecek ve konuşturulacaktır" buyurmuştur (Tirmizî, "Da'avât", 71; krş. Ebû Dâvûd, "Vitr", 24). Abdullah b. Mes'ûd bazı kimselerin camide toplanıp ellerindeki çakıl taşları sayısınca tekbir, tehlîl ve tesbihte bulduklarını haber alınca, bunların yanına gidip, "Bu taşlarla günahlarınızı sayın, sevaplarınızın kaybolmayacağına ben kefilim" demiş ve onları bundan şiddetle menetmiştir (Dârimî, "Muğaddime", 23). Ancak bu uygulama daha sonraları âdet haline geldiğinden, riya vesile kılınmaması ve dinî bir renge büründürülmemesi şartıyla kullanılmasında sakınca görülmemiş, bid'atın sayılmamıştır (M. Revvâs Kal'acî, II, 1787-1788).

Tesbih tevhid inancını pekiştiren bir kavramdır, tenzih ve takdis de aynı mahiyettedir. Kur'an âyetleriyle hadis rivayetlerinde tesbihe yapılan atıflar bu kavrama daha geniş bir içerik kazandırmıştır. Buna göre tesbihin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için duygu ve düşüncenin yanı sıra davranışların ve dilin de buna göre bir işlev üstlenmesi gerekir. Evreni yaratan ve yöneten varlığın yüce ve münezzehe oluşu bilgisine öncelikle düşüncenin ulaşması, gönlün de buna katılması tesbih eyleminin birinci aşamasını oluşturur. Ardından kişinin bütün kötülüklerden süratle kaçıp Allah'a sığınması aşaması gelir. Üçüncü aşamada hem iç etkilenmeyi sağlamak hem bu psikolojiyi sürdürmek için tesbih lafızlarının dille tekrarlanması söz konusudur. Bu kademelerin aşılması sonunda, "Biz, her birimizin sahip bulunduğu makamda saf saf durur ve Allah'ı tesbih ederiz" diyen meleklerin (es-Sâffât 37/164-166) itaat ve tesbih makamına yaklaşmak mümkün olur.

Tesbih kavramıyla ilgili eserlerden bazıları şunlardır: Ebû Dayf Mücâhid, *et-Tesbih fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire 1987); Hasan eş-Şeyh el-Fâtih eş-Şeyh Karîbullah el-Hüseynî, *es-Sübha: Meşrû'iyetühâ ve edilletühâ* (Beyrut 1412/1992); Muhammed b. İshak Kendû, *et-Tesbih fi'l-Kitâb ve's-Sünne ve'r-red 'ale'l-mefâhîmî'l-hâtî'eti fih* (I-II, Riyad 1426); Ahmed Şevkî İbrâhim, *Tesbihu'l-kevn* (Kahire 2003). Songül Şimşek *Kur'an'daki Tesbih Kavramının Semantik Analizi* (2004, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Gezim Dungaç *Kur'an'da*

Tesbih Kavramı (2006, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla birer yüksek lisans çalışması yapmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "sbh" md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 427; *Kâmus Tercümesi*, I, 894-895; Wensinck, *el-Mu'cem*, II, 390-395; *Müsned*, V, 196; VI, 35, 94; Kindî, *Resâ'il*, I, 245-248; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Halil İbrahim Kaçar), İstanbul 2006-2007, VIII, 282-283; X, 180-182; bk. a.e., "Fihrisü'l-muştalâhât", "tesbih" md.; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 301, 313; VII, 4729-4730, 4953-4955; VIII, 5737-5743; IX, 6241-6253; R. A. Nicholson, *eş-Süfîyye fi'l-İslâm* (trc. Nûreddin Şerîbe), Kahire 1371/1951, s. 22; M. Revvâs Kal'acî, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-mü'yessere*, Beyrut 1421/2001, II, 1787-1788; Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 313-314; S. M. Zwemer, "The Rosary in Islam", *MW*, XXI/4 (1931), s. 329-343; M. S. Belguedj, "Le chapelet islamique et ses aspects nord-africains", *REI*, XXXVII (1969), s. 291-322; Winifred S. Blackman, "Rosaries", *ERE*, X, 852-853; [Nihad M. Çetin], "Sebbih", *İA*, X, 289; A. J. Wensinck – [T. Yazıcı], "Sübha", a.e., XI, 79-81; a.mlf., "Subha", *EI*² (İng.), IX, 741-742; Fr. Buhl, "Sübhân Allah", *İA*, XI, 81; L. Gardet, "al-Asmâ' al-Husnâ", *EI*² (İng.), I, 714; D. Gimaret, "Sübhân", a.e., IX, 742-743; Mehdî Muñî, "Tesbih", *DMBİ*, XV, 287-289; Mâlik Hüseyin – Muhsin Muñî, "Tesbih (1)", *Dânişname-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1382/2003, VII, 293-296; Pervâne Urücnîyâ, "Tesbih (2)", a.e., VII, 296-299.

METİN YURDAGÜR

□ FIKIH. Güneş doğmadan ve batmadan önce, gece ve gündüzün değişik saatlerinde Allah'ı tesbih etmenin emredildiği âyetlerde (Âl-i İmrân 3/41; Tâhâ 20/130; er-Rûm 30/17-18; el-Feth 48/9; Kâf 50/39-40) tesbihin "namaz" anlamında kullanıldığı birçok âlim tarafından ifade edilmiş ve bu yorum namaza Sübhâneke duasıyla başlanması, rûkû ve secdelerde yapılan tesbihlerin namazın bir parçası olması, namazın bir bütün halinde Allah'ı tenzih ve yüceltme anlamına gelmesi gibi delillerle desteklenmeye çalışılmıştır. Yine "sübhâne" lafzının "sübhânellah, sübhânehû, sübhâneke, sübhâne rabbî" vb. şekillerde geçtiği âyetlerin bir kısmında Cenâb-ı Hak kendisini tesbih edip O'na nasıl tesbih edileceğini öğretmiş, bazılarında da peygamberlerin, meleklerin ve sâlih kullarının bu ifadelerle O'nu zikrettiğini bildirmiştir (el-Bakara 2/32, 116; Yûsuf 12/108; el-İsrâ 17/1, 93, 108; er-Rûm 30/17). Birçok hadiste Allah'ı tesbih için farklı lafızlarla yapılan zikir ve dualar yer almakta, "sübha" kelimesi "nâfile namaz" anlamında kullanılmakta, bazı hadislerde teşehhüd, zikir ve tesbih esnasında Allah'ın birliğine işaret amacıyla kullanılan işaret parmağından "sebbâha" (tesbih eden)